

Koncept klastrů a konkurenceschopnost v politikách EU

EU OFFICE

Česká spořitelna, a.s.
Olbrachtova 1929/62
140 00 Praha 4

tel.: +420 956 718 012

fax: +420 224 641 301

EU_office@csas.cz

<http://www.csas.cz/eu>

Jan Jedlička

+420 956 718 014

jjedlicka@csas.cz

Petr Zahradník

+420 956 718 013

pzahradnik@csas.cz

Iva Dlouhá

+420 956 718 015

idlouha@csas.cz

Helena Kerclová

+420 956 718 012

hkerclova@csas.cz

Petr Zahradník

EU Office České spořitelny

Úvod do problematiky klastrů

Koncept klastrů získal v nedávných letech mimořádnou popularitu. Nicméně existuje stále mnoho nejrůznějších definic klastrů a ekonomický dopad klastrů na konkurenceschopnost a inovace firemního sektoru stále není zcela zřejmá a zřetelně kvantifikován, byť o něm u těch řádně fungujících nikdo nepochybuje.

Klastry mohou být vskutku shledávány za klíčové tahouny a akcelerátory konkurenceschopnosti a inovací a tím i růstu a pracovních míst. Dostupné důkazy poměrně zřejmě ukazují, že klastry jsou významně propojeny s prosperitou a že podnikatelé získávají z přítomnosti v klastrech přínosy. Evropská klastrová observatoř (European Cluster Observatory; ECO) statisticky eviduje v Evropě více než 2 000 klastrů. Evropa tedy netrpí nedostatkem klastrů, ale zdá se, že trpí nedostatkem klastrů světové třídy. Musí být učiněno jasné rozlišení mezi klastry coby skutečným fenoménem a klastrovými iniciativami zaměřenými na vytvoření nových klastrů nebo zvýšení a rozšíření existujících. Některé z těchto klastrových iniciativ mohou být úspěšné, jiné nikoliv. Měření dopadů programů na podporu klastrů oproti obecně uznávaným a přijímaným indikátorům výkonosti taktéž zůstává výzvou.

K podpoře je zapotřebí mít neutrální a spolehlivé objektivní informace o klastrech, klastrových politikách a klastrových iniciativách. Tento příspěvek by měl představovat načrtnutí cesty jdoucí tímto směrem. Jeho hlavním cílem je představit a dále analyzovat koncept klastrů a informovat o hlavních politických přístupech k podpoře klastrů.

Koncept klastrů a hlavní definice

Klastry se stávají stále populárnějším konceptem, jenž se odráží v rostoucím počtu politik a iniciativ na jejich podporu. Jsou viděny jako významný faktor pro vysvětlení empirického fenoménu geografické koncentrace ekonomických a inovačních aktivit. Existuje zajisté více než jedna definice klastrů; závisí na jejich smyslu, účelu a specifickém kontextu jejich využití. V řadě diskusí není zřetelně rozlišováno mezi klastry jako reálným ekonomickým fenoménem a klastrovými politikami a iniciativami, jež zaujímají a naplňují spíše normativní funkci.

Jak již řečeno, definic klastrů existuje celá řada. Definice jsou – ve svém výchozím vymezení – povětšinou kontextově vztažené a formované účelem. Zatímco z ekonomického pohledu hlavním smyslem je lépe pochopit hybatele konkurenceschopnosti a růstu, ostatní definice mohou sledovat rozličné cíle, například zajištění právního rámce pro financování nebo referenčního modelu pro statistickou měřitelnost.

Zatímco definice zaměřující se na konceptualizaci klastrů jsou buď deskriptivní nebo abstraktní, aby se obsáhl rozsáhlý rejstřík prvků charakterizujících klastry, právní definice jsou nutně definovány striktněji a mnohem techničtěji, aby se zajistil rámec pro aplikaci pravidel veřejné pomoci (u které vždy hrozí narušení konkurenčního prostředí), ostatní pomoci a dalších forem finanční podpory.

Definice klastrů dle Evropské unie

Z pohledu vymezení podpory klastrů definuje EU klastry jako uskupení nezávislých podnikatelských subjektů – inovativních start-ups, malých, středních a velkých podnikatelských entit a výzkumných organizací – operujících v určitém sektoru a regionu a nevržené ke stimulaci inovativní činnosti podpořené intenzivním propojením a vzájemností aktivit, spolupůsobením, sdílením facilit a výměnou znalostí a expertízy a efektivním přispíváním technologickému transferu, vytvářením účelových sítí (networkings) a šířením informací mezi podnikatelskými subjekty a dalšími entitami v klastru.

Obecněji mohou klastry být definovány jako skupiny firem, ekonomických aktérů s určitým definovaným vztahem, a institucí, které jsou lokalizované vzájemně nedaleko od sebe a mají dosaženy a vytvořeny dostatečné podmínky a rozsah pro rozvoj specializované expertízy, služeb, zdrojů, dodavatelů a kvalifikace a kvalifikačních schopností pracovníků.

Společným prvkem většiny definic klastrů je aspekt koncentrace jednoho nebo více sektorů v rámci daného regionu, stejně jako důraz na networking (síťování) a spolupráci mezi korporacemi a institucemi (aspekt regionální dimenze je sám o sobě předmětem definice). Klastry jsou definovány systémem vzájemných vztahů, nikoliv pouhým samotným členstvím jednotlivých subjektů, a jejich prostorové vymezení a ohraničení je variabilní a ne nutně koresponduje s hranicemi územně politického vymezení. Geografie klastrů může být definována vzdáleností a časem, v nichž si lidé přejí (jsou ochotni) cestovat za zaměstnáním a který zaměstnanci a vlastníci společností zvažují coby smysluplný pro setkávání se a síťování.

Geografie tedy není stabilní koncept, ale je ovlivněna faktory jako podmínky cestování (mobility), kulturní identita a osobní preference. Nové formy dopravy a komunikace, jako například internet či ostatní informační a komunikační technologie rovněž proměňují prostorovou dimenzi klastru.

Významný rozdíl existuje mezi empirickým fenoménem klastrů a klastrovými politikami a iniciativami založenými na jejich vytvoření nebo další rozvoj. V diskusích jsou často oba termíny používány jako synonyma, což může vytvářet jistý zmatek. Aktivní klastry zanechávají stopy, jež mohou být samotné statisticky zachyceny, například v oblasti specializace nebo koncentrace zaměstnanosti v rámci příslušného sektoru. Naproti tomu, klastrová politika je o vyjádření cílené, zaměřené strategie, vytvoření politických priorit a alokaci financování na podporu inovací, regionálního rozvoje nebo dalších politických cílů. Ve skutečnosti však mohou být nalezeny všechny možné kombinace mezi klastry a klastrovými politikami, jak naznačují níže uvedené příklady:

- klastry spontánně vytvořené bez jakékoliv hospodářskopolitické podpory,
- klastrové politiky dříve či později ústící do reálných klastrů,
- klastrové politiky bez statisticky významného dopadu na formování reálného klastru apod.

Definice klastrové politiky

Klastrové politiky mohou být definovány jako specifické vládní úsilí na podporu klastrů. Takovéto klastrové politiky mohou nabývat různých forem a sledovat různé cíle, například průmyslovou politiku, politiku podpory malých a středních podniků nebo výzkumnou a inovační politiku.

Definice klastrové iniciativy

Klastrové politiky jsou ve většině případů podporovány a implementovány specifickými klastrovými programy vlád nebo iniciativami. Úsilí o sjednocení pohledu na klastry a podporu jejich vzniku a rozvoje existuje taktéž na úrovni politik EU. V důsledku toho, klastrové iniciativy mohou být chápány jako „organizované úsilí ke zvýšení růstu a konkurenceschopnosti klastrů v rámci regionu, zahrnující klastrové firmy, vládu a/nebo výzkumnou komunitu“.

Definice klastrové organizace

Jako součást toho, klastrová organizace často hraje důležitou roli jako poskytovatel služeb na podporu klastrů. Klastrová organizace může být definována jako právní entita, jež vytváří, směřuje a řídí klastry, včetně obvyklé účasti a přístupu do objektů klastru, jeho facilit a aktivit. Založení a vytvoření klastrových organizací a sítí je často podporováno jasným mandátem a veřejnými finančními zdroji od autorit na regionální úrovni nebo spontánněji iniciovány v rámci trojúhelníku zahrnujícího tyto klíčové vrcholy:

- univerzity
- podnikatelské inkubátory
- finance

s ohledem na potřebu překonání překážek pro spolupráci a ve vytvoření prostředí sdílené důvěry panující mezi partnery. Když klastry dospějí a stávají se úspěšnými, klastrové organizace tendují zvyšovat většinu jejich operačních (provozních) nákladů samotných, spojených s nejrůznějšími členskými a servisními poplatky, poplatky za účast na školeních, konferencích, veletrzích, výstavách, sponzorování apod. Zde existuje značně kritická fáze existence dalšího fungování klastru, kdy mohou právě tyto typy nákladů převýšit dosahované přínosy a klastrovou soudržnost a pocit přínosnosti tak narušit.

Základ podpory klastrů v pojetí politik EU

Zatímco různé myšlenkové školy vyjadřují různé faktory, které determinují růst a činnost klastrů, koncept klastrů obecně spočívá na třech významných dimenzích, jejichž jádro je taktéž středobodem úvahy jejich podpory v politikách EU:

První dimenze klastrů

Klastry jsou viděny jako geografické koncentrace specializovaných firem, pokročilé kvalifikace, schopnosti a kompetence pracovní síly, a podporujících institucí, které zvyšují toky znalostí a jejich efektivní ekonomické přelévání jako výsledek jejich blízkosti. Toto provazování různých síly je často vztahováno k progresivní strategii potřebné k tomu zůstat globálně konkurenceschopný. Vzhledem k tomu, že jsou lokalizovány pospolu, firmy mohou získávat přínos a prospěch z obecných i technologicky předurčených a k technologii se vztahujících aglomeračních efektů ve formě úspor z rozsahu a z prostoru, který kvalitativně posiluje jejich efektivnost. Regiony soutěží s ostatními de facto celosvětově v zajištění nejlepších rámcových podmínek, aby usnadnily podnikatelský růst a přivábily investice a talentovanou pracovní sílu.

Druhá dimenze klastrů

Klastry slouží zcela zřejmému funkčnímu účelu v zajištění specializovaných a na míru poskytovaných služeb specifické skupině firem, jako je například zajištění pokročilé a specializované infrastruktury, specifických, podnikatelských, podpůrných služeb, či školení a koučování zaměstnanců. Klastrové organizace pomáhají propojovat, usnadňovat a

zajišťovat přístup k facilitám a službám, což může zahrnovat specializovaná výzkumná a testovací centra, konzultace, školení apod. V tomto smyslu jsou klastry formou „sebe-organizace“, jež nabízí konkurenční výhody.

Klastry usnadňují jak intenzivní konkurenci, tak uzavření spolupráce ve smyslu občas označovaném jako „ko-opetice“ (co-opetition). Geografická blízkost je uznávána jako faktor, usnadňující toky „tichých“ znalostí a neplánované vzájemné vztahy, jež jsou kritickou součástí inovačního procesu. Tento tok spoléhá a je postaven na vůli firem informovat ty ostatní o jejich vlastních znalostech, což závisí na důvěře založené mezi jednotlivými aktéry. Toto může být následně usnadněno prostřednictvím pokračujících kontaktů „tváří v tvář“, kterým efektivní klastrové organizace mohou přispět povzbuzením a podnícením networkingu a kooperace.

Třetí dimenze klastrů

Klastry jsou charakterizovány jistým dynamickým sociálním a organizačním prvkem, tzv. „institucionální fixací“ nebo „sociálním lepidlem“, které drží nejrůznější vzájemně propojené inovační aktéry – jako například univerzity, podnikatelské a veřejné autority – společně a usnadňuje intenzivní interakci a kooperaci mezi nimi. V průběhu času klastry tendují k tomu rozvíjet sadu norem, institucí, osobních vazeb a důvěry. Dynamická a efektivní interakce a kooperace ve znalostním trojúhelníku vzdělávání, výzkumu a inovací je podstatná pro uskutečnění konkurenčních výhod v čase rostoucí složitosti nových technologií, výrobků a služeb i měnících se požadavků na kvalifikaci a kompetence.

Ony – často předem neplánované a neuvažované – intenzivní formální a neformální kontakty a výměna obchodních a podnikatelských informací, know-how a technické expertízy v rámci klastrů mohou vést k technologickému přelévání a rozvoji nových a často neočekávaných myšlenek a podnikatelských konceptů, jež zlepšují inovační výkonnost podnikatelů. Zatímco výše zmíněná dimenze geografické blízkosti je viděna jako usnadňující důvěru a úzkou kooperaci mezi inovačními aktéry v rámci klastrů, taktéž přístup k novým znalostem a vstup do jiných klastrů rovněž potřebuje být zajištěn a umožněn prostřednictvím globálních propojení a sítí.

Aglomerace ekonomické aktivity obecně a klastry zejména jsou obecnými ekonomickými fenomény jak v dřívějším období, tak v moderním hospodářství. Některé prominentní příklady klastrů s globálním dosahem jsou snadno identifikovatelné napříč celou řadou odvětví a aktivit, včetně:

- finančních služeb: londýnské City, New York
- filmu: Hollywood, „Bollywood“
- automobilů: Detroit, Modena, Toyota City, Wolfsburg, Stuttgart a řada dalších
- hodinek: Švýcarsko a Japonsko
- optického vybavení: Tokio
- květin: Nizozemsko a Kolumbie
- počítačového software: Silicon Valley, Bangalore
- námořní technologie: jihozápadní Norsko
- mobilní telekomunikace: Stockholm a Helsinky
- vína: Barossa Valley, Rioja, Bordeaux, jižní Chile, části Kalifornie
- biotechnologií, lékařských nástrojů a aplikací: Route 128 v Bostonu, BioValley, Medicon Valley.

Tedy, klastry mohou být nalezeny v mnoha ekonomikách světa, každý sledující svoji vlastní trajektorii a historii.

Technologie podpory klastrů a klastrové politiky

V souladu s výše řečeným by veřejná podpora klastrů – ať již poskytnuta z národních zdrojů jednotlivých členských států nebo z komunitárního zdroje typu strukturálních fondů EU – měla vždy vycházet z provedení podrobného testu, jehož výstupem je vyhodnocení oprávněnosti této podpory. Test by měl být založen přibližně na vyhodnocení následujících oblastí:

	Typ respondenta	Účel otázky	Forma dotazování
1. Považujete existenci klustru ve Vašem oboru za zásadní (kvalitativní) přínos pro Vaši konkurenceschopnost?	Skutečný, potenciální (člen) klustru	či Přínos klustru účastník	interview
2. Lze exaktně kvantifikovat přínos, který pro Vás má (měl by) klustr ve Vašem oboru?	Skutečný, potenciální (člen) klustru	či Přínos/ účastník klustru	efekt dotazník

3. Jaké důvody byste považoval za klíčové pro existenci klastru? - sdílení aktivit a úspora nákladů (economy of scale) - usnadnění prodejního a distribučního procesu - sdílení know-how a technologických postupů - snazší a efektivnější marketing - snazší přístup k finančním zdrojům - lepší reputace - jiné	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Motiv účasti v klastru	dotazník
4. Může Vám klastr pomoci ve Vaší expanzi do zahraničí	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Motiv/ smysl účasti v klastru	dotazník
5. Jaký nejzásadnější nástroj podpory vzniku a existence klastrů si představujete? - dobrá legislativa a její vymahatelnost - finanční nástroje - daňové výhody či pobídky - přirozená potřeba a stimul	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Podpora rozvoje klastru	dotazník
6. Měly by být klastry podporovány z fondů EU? Jak nejlépe by měla být tato podpora cílována ?	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Podpora rozvoje klastru	interview
7. Jakou zemi považujete za best practice a proč v oblasti rozvoje klastrů?	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Inspirace/ komparace pro rozvoj klastrů	interview
8. Identifikujte hlavní překážky, bránící většímu rozvoji klastrů v České republice.	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Efekty/ dopady existence klastrů a determinujících podmínek	interview
9. V čem by se měl projevit nejzásadnější přínos klastru: - inovační podnikání - schopnost obstát v zahraniční konkurenci - rozšíření produkční kapacity firmy - snazší přístup na trhy - snazší přístup na trh práce; získání kvalitních zaměstnanců za rozumnou cenu; - získání kvalitních výzkumných a vývojových poznatků - získání a osvojení moderních produkčních postupů - úspora nákladů - jiné přínosy	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Přínos klastru	dotazník
10. Jaká by měla být intenzita pokrytí klastrů a co ji determinuje? Regionální či sektorové/ odvětvové uspořádání?	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Struktura klastrů	interview
11. Jaká je preferovaná podoba klastru? Tvořena firmami z jednoho oboru; Tvořena firmami v rámci produkčního řetězce; Tvořena nejen firmami, ale vědeckými, výzkumnými institucemi, školami a dalšími entitami?	Skutečný, či potenciální účastník (člen) klastru	Struktura klastrů	interview